

Boris Mlakar

***Odnos slovenskega partizanskega
gibanja do Marka Natlačena***

justifikacija voditelja bele garde

(KOMUNIKE VOSOF.)

V torek, 13. X. 1942 ob 9 uri zjutraj je organ Varnostne službe OF justificiral na njegovem domu advokata dr. Marka Natlačen, bivšega bana Dravske banovine in gosedanjega vrhovnega vodjo bele garde v Sloveniji. Obveščevalna služba OF je ugotovila naslednjo protislovensko zločinsko delavnost, ki jo je vršil dr. Marko Natlačen v zadnjem času proti osvobodilni borbi slovenskega naroda:

1./ Po tem, ko je sprejel članstvo v sosvetu Ljubljanske pokrajine in konec lanskega leta iz njega izstopil, je dr. Natlačen v letošnjem maju in juniju ponovno navezal tesna stike z vidnimi predstavniki okupatorskih oblasti vseh vrst. V tem času so Natlačena obiskovali na njegovem domu: tajnik fašistične stranke za ljubljansko pokrajino Orlando Orlandini, višja italijanska uradnika z Visokega komisarijata Teobaldo Zenaro in Tomassini, dalje zaupni (špionažni) in višji oficirji italijanske vojske. Sprejemal je tudi nemške vojaške predstavnike z Gorenjske ter štajerske in potemtakem svojega zločinskega delovanja ni omejeval samo na Ljubljansko pokrajino. Večkrat je potoval v Italijo. Udeleževal se je v hiši znanega ljubljanskega hitlerjevskega magnata nemške narodnosti večerij, ki so jim prisostvovali Grazioli, Robotti, polkovnik Strado, šef tajne policije Onis, nemški konzul ter drugi vojaški ter civilni predstavniki okupatorjev.

2./ Ko so se okupatorji odločili, da razplante in počžgo v Sloveniji krvavo bratomorno državljansko vojno ter pri tem uporabili belogardistične tolpe, je postal dr. Natlačen glava, duša in osrednja figura v organizaciji tega zločinskega podvzema bele garde proti osvobodilni borbi slovenskega naroda. Postal je vodja protinarodne reakcije na Slovenskem in vrhovni organizator vseh zločinskih podvzemov proti obstoju slovenskega naroda, ki jih je bela garda zakrivila v zadnjih mesecih. Po justifikaciji Avgusta Proproutnika začasno omajana slov. reakcija se je ponovno zgrnila okrog osebe dr. Natlačena.

3./ V svojstvu voditelja slovenske izdajalske reakcije je dr. Natlačen na svojem domu sprejemal vse posamezne organizatorje državljanske vojne med Slovenci in jim dajal smernice in navodila za delo na sektorjih, ki so jim bili poverjeni. Pri njem se je tedensko sestajal vrhovni čtab bele garde (Bogumil Remec, Avgust Novak, Ivan Avsenek, dr. Miloš Stare, dekan Škrbec in dr.). K njemu so dnevno posamično hodili navedeni člani štaba po navodila. (Avgust Novak kot "general" "Slovenske legije", Ivan Avsešek kot intendant, dr. Miloš Stare kot šef belogardističnega tiska, Bogumil Remec kot Natlačenov pooblaščenec na sestankih izven njegovega doma). K njemu na dom so prihajali po smernice za delo in mu hodili poročati o "akcijah" na deželi številni podeželski belogardistični krvniki slovenskega ljudstva. Pri njem se je skoro tedensko sestajalo tudi vodstvo bele garde za mladino - takozvani "stražarji", dr. Ciril Žebot in Franc Casar, dr. Poštovan, Dolinar, Jereb in dr.

4./ Dr. Marko Natlačen je stal na čelu tudi vsem vojaškim pripravam za organizacijo oboroženih belogardističnih tolp po čeželi in v ljubljanski okolici. Skoro dnevno se je sestajal z "generalom Slovenske legije" Avgustom Novakom, ravnateljem Vzajemne zavarovalnice ali pošiljal k njemu svojega zaupnika Bogumila Remca. Za mobilizacijsko mesto in taborišče je dal belogardističnim tolpom na razpolago svoje posestvo v Mirni peči na Dolenjskem. Pri sebi nadomu je sprejemal tudi komandanta Slovenske legije v Ljubljani, Rudolfa Smersuja in Jožeta Dobovška, ravnatoka pa tudi glavnega denuncijantskega zastopnika bele garde in njenega mihajlovičevskega priveska pri okupatorjevih policijskih in fašističnih oblasteh dne 8. X. 1943 justificiranega komisarja Kacimirja Kukoviča.

5./ Dalje je VOSOF razkrila intenzivne stike ljubljanskega belogardističnega glavnega štaba z dr. Natlačenom na čelu, s predstavniki nemške okupatorske oblasti na Gorenjskem in svrhu organiziranja belogardistične akcije na slovenskem ozemlju, ki je pod nemško okupacijo. Nemški okupatorji so se odločili, sprejeti belogardistične usluge v boju proti osvobodilni borbi slovenskega naroda julija meseca t. l. Skupna nova nemško-italijanska taktika v odnosu do bele garde je bila sprejeta in določena na konferenci med italijanskim komisarjem na okupiranem slovenskem ozemlju Graziolijem in voditeljem nemške okupatorske oblasti na slovenskem ozemlju Rainerjem, ki se je vršila v Celovcu sredi letošnjega leta. Po tem, ko so predstavniki nemške in italijanske okupatorske oblasti soglasno ugo-

Obvestilo slovenskega osvobodilnega gibanja o usmrtni Marka Natlačena (Slovenski poročevalec, 24. 10. 1941).

Odnos slovenskega partizanskega gibanja do Marka Natlačena

Dr. Marko Natlačen je kot ban Dravske banovine in hkrati kot član vodstva tedanje vodilne politične sile, tj. Slovenske ljudske stranke – Jugoslovenske radikalne zajednice, že po logiki razmer oziroma po zakonu vztrajnosti stal v ospredju tudi med burnim dogajanjem med napadom sil osi na Jugoslavijo aprila 1941 in po njem ter seveda tudi še v nadaljevanju. Koliko je bila tedanja njegova vloga za Slovenijo in Slovence v čemer koli odločilna ali celo usodna, pa je seveda stvar natančnih analiz in tem sledečih ocen njegovih konkretnih dejanj.

Iz časa tik pred začetkom aprilske vojne naj, kar zadeva podobo Natlačena v očeh političnih in idejnih subjektov ter tudi posameznih osebnosti, ki so pozneje sestavljale Protiimperialistično in Osvobodilno fronto, kot zanimivost uvedoma omenimo predvsem dva dogodka. Marca 1941 je tako več t. i. patriotičnih organizacij, npr. združenje dobrovoljcev in Društvo rezervnih oficirjev, ob pomoči ljubljanskega radia v ljubljanski Operi organiziralo veliko domoljubno prireditve – oddajo za celo državo, na kateri je govoril tudi Natlačen. Poznejši član Osvobodilne fronte dr. France Koblar je bil ob tej prireditvi in ob poudarjenem izražanju domoljubja ter pripravljenosti na žrtve prav pretresen ...¹ Na nekaj podobnega je opozarjal krščanski socialist in poznejši partizanski častnik Franc Miklavčič, ki se je spominjal političnega shoda v ljubljanskem Unionu, ki je bil namenjen dvigu morale pred morebitnim nemškimi napadom. Prav Natlačen je imel na shodu ognjevit govor, ki ga je sklenil z besedami: »Fortes fortuna (ad)juvat!«²

Po drugi strani pa je v istem času, tj. tik pred aprilsko vojno, Centralni komite Komunistične partije Slovenije, torej vodilne sile poznejše OF, izdal razglas, v katerem je ob zahtevah do nove jugoslovanske vlade omenjal »protiljudsko tolpo narodnih izdajalcev«, znotraj nje pa tudi Natlačena in njegovo domnevno pozivanje na obešanje Srbov iz leta 1914. Ob tem naj bi prav on še na predvečer padca izdajalske vlade »z najbrutalnejšim policijskim nasiljem dušil protikapitulantske demonstracije«, a je še zmeraj na položaju bana na Slovenskem, tako da tu »kapitulantska klika z Natlačenom na čelu« nadaljuje s svojim terorjem in izvaja množične aretacije komunistov ...³

Kakšne akcije je vodil Natlačen po izbruhu vojne, je znano iz mnogih virov. Ob tem se je sprožilo tudi gibanje prostovoljcev, ki so hoteli pomagati vojski pri

¹ France Koblar: Moj obračun. Ljubljana 1976 (dalje Koblar, Moj obračun), str. 161–162.

² Franc Miklavčič: Tretja »ločitev duhov«. V: Slovenec, 14. 8. 1992.

³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knj. 1. Ljubljana 1962 (dalje DLR 1), dok. 4, str. 18.

obrambi domovine, a se je tudi ta dobronamerna epizoda žalostno končala. Primorski emigranti so v Ljubljani organizirali svojo Soško legijo. Tako so bili tudi Primorci že 6. aprila pozvani v Narodni dom, da se priglasijo v prostovoljce. Dr. Lavo Čermelj in dr. Drago Marušič sta ob tej priložnost odšla k banu Natlačenu in ga prosila, da bi za prostovoljsko akcijo dal na razpolago večji znesek, ki ga je Čermelj tik pred tem deponiral pri banski upravi za namene Ciril-Methodove družbe. Natlačen se je obotavljal, češ da je denar strogo namenski, a je za naslednji dan le obljubil vsaj del omenjenega zneska.⁴

Ocene Natlačena s strani komunistične partije in njej pridruženih političnih sil se seveda tudi v prvih tednih po italijanski okupaciji Ljubljanske pokrajine niso prav nič spremenile. Sicer sokol Josip Rus je Natlačena pogajanja s poveljniki jugoslovanske vojske še med vojno v Zagradcu ocenil, zanimivo, kot razpust armade po vnaprej pripravljenem izdajalskem načrtu.⁵ Sam se je tedaj, bilo je 11. aprila, nahajal v Višnji Gori in je skušal ugotoviti, kdo ima pravzaprav oblast v deželi, a pravega odgovora ni mogel dobiti. No, naslednjega dne je v Ljubljani na sestanku sokolskega odbora zvedel za Natlačenov odhod na pogovore v Celje. Ob še drugih informacijah je sklepal, da »izdajstvo slovenskega vodstva je bilo dokončno«.⁶ Drugi vodilni sokol, France Lubej, je Natlačeno tedanje stališče oziroma ravnanje ilustriral z besedami: »Prvi italijanski vojaki so prišli v Ljubljano šele drugi dan proti večeru. Pot so jim kazali Natlačenu pandurji v strahu pred »svojo« razpuščeno vojsko, podobno kot po prvi svetovni vojni.«⁷ Konec aprila je CK KPS v svojem razglasu slovenskemu narodu in vojakom okupacijskih armad med krivci za narodno nesrečo, ki je tedaj doletela narode Jugoslavije, navedel tudi »slovensko kapitalistično gospodo«. Poleg tega naj bi »slovenska klerikalna gospoda« s strupenim sovraštvom storila vse, da bi onemogočila tesno zблиžanje med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo ter sodelovala pri nesrečnem pristopu k trojnemu paktu in končno pritisnila svoj pečat še izdajalskemu Narodnemu svetu. Ta gospoda je po tem razglasu v dneh po okupaciji v Narodnem svetu z banom Natlačenom na čelu nadaljevala svoje »kapitulantsko-izdajalsko delo« ter se za »judežve groše vdinja[la] italijanskim okupatorjem, da bi pod krinko lažnih fašističnih »avtonomije« laže obdržala v sužnosti slovenski narod«.⁸ Podobno je pisal Slovenski poročevalec maja in junija, torej še pred napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo, npr. da Natlačen in družčina »ogabno ližejo pete zadnjemu eksponentu italijanskega imperializma«, a hkrati omenil, da pa se druga garnitura te iste gospode nahaja pri angleških imperialistih.⁹ Ko se je zatem po ustanovitvi

⁴ Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom. Ljubljana 1972, str. 105–106.

⁵ Josip Rus Andrej: Pričevanja in spomini. Ljubljana 1989, str. 83.

⁶ Veljko Rus: Zapiski iz življenja Josipa Rusa. Ljubljana 1992, str. 133–135.

⁷ France Lubej - Drejče: Odločitve : boj za demokratizacijo sokolstva na Slovenskem. Ljubljana 1980, str. 178.

⁸ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, VI, knj. 1. Ljubljana 1965, str. 18–21.

⁹ Slovenski poročevalec, maj 1941.

soveta Ljubljanske pokrajine Slovenski poročevalec spraševal, kdo so izdajalci slovenskega naroda, ki so bili imenovani v omenjeni sosvet, je ugotavljal, da je na čelu predstavnikov katoliškega kapitala v sosvetu prav Natlačen.¹⁰ Podobno je o lizanju pet imperialističnim osvajalcem isti list pisal ob priložnosti potovanja Natlačena, Puclja »in druge judeževske tovarišije« k Mussoliniju v Rim.¹¹ Ob nadaljnjem delovanju soveta je Boris Kidrič sredi julija ocenil, da naj se izdajalci v fašistovskem sosvetu še toliko penijo v »predstaviteljskih« frazah, a po njegovem ostaja dejstvo, da razen svojega izdajstva niso predstavljali nikogar in ničesar, seveda za razliko od OF slovenskega naroda.¹² Vsemu temu pa je po njegovem mnenju dajala ton predvsem izdajalska vloga Natlačena, ob podtalni petokolonski vlogi generala Rupnika.¹³ Ob tem je poudaril, da se kljub širini slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja razredni moment v njem ni izgubil. Kam je vse to peljalo, je morda že pred tem nakazalo šesto geslo osvobodilnega boja, ki je napovedalo, da »brez boja proti izdajalski »lastni« kapitalistični gospodi se zatirani narod ne more osvoboditi«.¹⁴

Tudi sicer zmerni dr. Makso Šnuderl, ki je v OF v Ljubljani zastopal štajerske begunce, je kljub nekaterim »uslugam«, ki jih je bil deležen od slovenskih oblatnih posrednikov, kritično presojal začetno obnašanje dotedanje slovenske politične elite v odnosu do italijanskih okupacijskih oblasti. Maja je zapisal, da sta Natlačen in Pucelj sprejela mesto v sosvetu sicer res z mislijo, da bi s tem služila narodnim koristim, a sta dejansko le služila koristim okupatorja. Še bolj kritičen pa je bil njegov zapis s konca julija, tj., da »tujec je tujec in bo svoje interese zastopal in ne naših. Ta takozvana avtonomija je samo bluff. Zato je bilo napačno od naših politikov Natlačena, Puclja in Adlešiča, da so šli na italijanske limanice. S tem so začasno dozdevno koristili nam, izdali pa narodni ponos in narodno čast«. Sledi je njegov recept za preživetje okupacije: »Nič z nikomer: potegniti se nazaj, čakati in pripravljati se!«¹⁵

V »Apelu katoliškemu duhovniku« v začetku septembra je Slovenski poročevalec v negativni povezavi spet omenil Natlačena, in sicer: »Slovenski katoliški duhovnik, mar boš dovolil, da te Natlačen ali katerikoli drugi »rezervni« krog vpreže v protinarodni voz? Mar boš dopustil, da te izkoristijo za borbo proti Osvobodilni fronti ...?«¹⁶ Čez dva tedna, po izstopu Natlačena in Ivana Puclja iz soveta, je isti list izrazil mnenje, da sta »njena duhovna voditelja in narodna izdajalca Natlačen in Pucelj« to bila primorana storiti, in sicer »spričo vedno višjega narodnopolitičnega barometra« med Slovenci oziroma, kot se je nekaj

¹⁰ Prav tam, št. 2, 8. 6. 1941.

¹¹ Prav tam, št. 3, 15. 6. 1941.

¹² DLR 1, dok. 13, str. 49.

¹³ Prav tam, str. 76–77.

¹⁴ Slovenski poročevalec, 22. 6. 1941.

¹⁵ Makso Šnuderl: Dnevnik 1941–1945, knj. I: V okupirani Ljubljani. Maribor 1993 (dalje Šnuderl, Dnevnik I), str. 91, 92, 132.

¹⁶ Slovenski poročevalec, 6. 9. 1941.

mesecev kasneje izrazil Kardelj, »iz strahu pred OF in množicami«. ¹⁷ Kardelj je to dejansko omenjal v kontekstu realnega strahu ljudi pred Osvobodilno fronto in njeno Varnostno-obveščevalno službo. Italijanski visoki komisar Emilio Grazioli, ki je od obeh politikov zahteval in tudi prejel podrobno obrazložitev njenega odstopa, je to posredno potrdil, saj je v svojem zadevnem poročilu notranjemu ministrstvu napisal, da je bil dejanski motiv odstopa strah pred atentatom s strani komunistov zaradi njenega sodelovanja z italijanskimi oblastmi. ¹⁸

Ob vsem tem je zanimivo, da se ravno v tistem času, tj. po izstopu iz sosveta, pojavljajo vesti o morebitnem vstopu SLS v OF oziroma vsaj dela le-te, pri čemer tudi ime Natlačena ni bilo izključeno. ¹⁹ Edvard Kocbek se je namreč v poznem poletju 1941 intenzivno pogovarjal s skupino krščanskih socialistov in tudi s skupino dr. Andreja Gosarja o tem, kako naj se katoličani umestijo v tako ali drugačno odporniško gibanje in za kakšne strateške cilje naj se zavzamejo. V tem okviru je bilo eno glavnih vprašanj, kako omejiti konservativni vrh okrog Natlačena, ki se je po Kocbekovem mnenju v družbenem smislu izrazito zavzemal za status quo. Gosarja in prof. Jakoba Šolarja to ni toliko motilo, večji pomen sta pripisovala ustvaritvi enotne, tudi vojaške organizacije, iz katere nista izključevala niti t. i. »Natlačenove garde«, kar naj bi pripomoglo k preprečitvi izbruha državljanske vojne. Še konec septembra so tako v Kocbekovem krogu govorili o možnem vstopu SLS v OF, kar pa je kmalu postalo neaktualno, menda tudi zaradi izjave Prežihovega Voranca, da je OF za partijo le odskočna deska za končni prevzem oblasti. ²⁰ Vse to je bil torej le kratkotrajni preblisk, toliko bolj, ker je sam Kocbek ugotavljal, da se pod Natlačnovim (in drugih) vodstvom začanja organizirati desnica kot »antikomunistični blok«. V nadaljevanju so resna občasna pogajanja tekla samo še s t. i. katoliško sredino oziroma skupino Andreja Gosarja.

Tako so vodilni partizanski subjekti v nadaljevanju Natlačena povezovali le še s t. i. protinarodno zaroto oziroma s protikomunističnim blokom. V tem smislu je bil konec novembra 1941 v Slovenskem poročevalcu zelo poveden naslov članka »Razbijmo protislovensko zaroto notranjih sovražnikov našega naroda«, v katerem sicer Natlačen ni bil naveden z imenom, a se med zarotniki navajajo pač prepoznavni »nekateri bivši voditelji bivše JRZ«. ²¹ Ko je Varnostno-obveščevalna služba v začetku decembra ubila četniškega organizatorja in domnevnega gestapovskega agenta Fanouša Emmerja, ga je vodstvo gibanja povezal z Natlačnom, in sicer v tem smislu, da se je Emmer sestajal z njim, pri čemer

¹⁷ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, VI, knj. 2. Ljubljana 1953, str. 70; DLR 1, dok. 151, str. 324.

¹⁸ Tone Ferenc: »Gospod Visoki komisar pravi ...« : Sovset za Ljubljansko pokrajino: dokumenti. Ljubljana 2001, dok. 49, str. 152–153.

¹⁹ Arhiv Republike Slovenije (ARS), Republiški sekretariat za notranje zadeve SR Slovenije (AS 1931), Nagodetov dnevnik, 18. 9. 1941.

²⁰ Edvard Kocbek: Zbrano delo, knj. 6. Ljubljana 1996 (dalje Kocbek, Zbrano delo 6), str. 653, 658, 678.

²¹ Slovenski poročevalec, 29. 11. 1941.

naj bi mu bivši ban izplačeval visoke vsote denarja, skratka financiral njegovo dejavnost.²² CK KPS je decembra 1941 izpostavil še t. i. jasne objektivne pogoje, ki na buržoazni strani netijo razredni antagonizem, npr. ruske zmage, kar naj bi povzročilo izjemno aktivnost bele garde, pač na čelu z Natlačenom.²³ Nasprotja med domačima taboroma so pozimi 1941/1942 postajala vse ostrejša, čeprav so se vsaj na protikomunistični strani omejevala le na propagandno dejavnost. V tem okviru se je npr. očitalo komunistom, da so aprila 1941 delovali v smislu razkroja kraljeve vojske oziroma pozivali k dezertiranju vojakov. CK KPS je na to odgovoril s komunikejem, v katerem je poudaril, da je tedaj od Narodnega sveta zahteval, da mu dovoli tiskanje legalnega letaka, ki je pozival k obrambi. Narodni svet in Natlačen naj bi to zahtevo odbila, nakar je CK KPS letak izdal ilegalno.²⁴ V začetku marca 1942 je v svoji izjavi Izvršni odbor Osvobodilne fronte vse večje italijansko nasilje povezal tudi z Natlačenom, češ da so rezultati tega nasilja oziroma Italijani s tem končno »do kraja razgalili Natlačеноvo in kazinsko peto kolono. S svojim ravnanjem so nedvoumno razkrili, kdo jim daje podatke in kje tičijo denuncianti.«²⁵ Zelo zanimivo pa je po drugi strani poročilo Dušana Kraigherja iz maja 1942 o sestanku Natlačena s škofom dr. Gregorijem Rožmanom in dr. Lambertom Ehrlichom, na katerem naj bi Natlačen nasprotoval njuni taktiki, »češ da je zdaj treba, da se bela garda priključi partizanom (najbrž tako, da se gre v hribe). Na deželi, da je zlasti mlajša duhovščina za OF.«²⁶

Ob vsem tem se zdi, da sta vodstvi partije in OF o tedanjih Natlačenovih potezah marsikaj spregledali ali tudi zamolčali. To velja, recimo, za Natlačenova pogajanja ali bolje poskus pogajanj z nemškimi vojaškimi oblastmi v Celju, pri katerih naj bi šlo za Natlačenove velike ambicije doseči neki status Slovenije pod nemškim protektoratom (spomine Josipa Rusa na ta dogodek smo sicer omenili). Podobno velja za vprašanje uničenja spisikov oziroma dokumentacije o komunistih in sploh o političnih zapornikih pred prihodom okupacijskih oblasti v Ljubljano (omenja se tudi primer Jesenic). Tone Fajfar sicer v svojih spominih navaja, da sta Natlačen in Lovro Hacin v svojem vnetem oportunističnem spisku izročila Italijanom, a iz drugih virov je razvidno, da je bila ta dokumentacija uničena in da jo je pozneje Hacin po svoji odločitvi in na zahtevo italijanskih oblasti skušal sam rekonstruirati. Prav iz njegovega pričevanja na povojnem procesu v Ljubljani je razvidno, da je poleg vloge podbana dr. Stanka Majcna in komisarja Vladimirja Kanteta pri uničenju omenjenega gradiva bil odločilen prav Natlačenov nalog, ki naj bi ob tem celo izjavil, da »komunisti se bodo borili za domovino.«²⁷ Na sicer manj določen način to potrjuje v svoji spominski literaturi

²² DLR 1, dok. 94, str. 211, dok. 95, 216.

²³ Prav tam, dok. 104, str. 234.

²⁴ Prav tam, dok. 137, str. 295.

²⁵ Prav tam, dok. 139, str. 302.

²⁶ ARS, AS 1931, t. e. 711, Specialna obveščevalna 1942, 20. 5. 1942.

²⁷ Tone Fajfar: Odločitev. Ljubljana 1981, str. 28–29; ARS, AS 1931, t. e. 541 Proces Rupnik, Lovro Hacin, št. 5658, 5969, 6087.

tudi pisatelj Juš Kozak.²⁸ Natlačenova pot v Rim v začetku junija 1941 je bila seveda opažena in tudi krepko obsojena, ni pa tedaj bilo širše znano, da je bivši ban s seboj odnesel poročilo o do tedaj nepredstavljenem nacističnem nasilju nad Slovenci na okupiranem Gorenjskem in Štajerskem in ga izročil Mussoliniju in papežu ter naj bi bilo namenjeno tudi Hitlerju. Prek patra Kazimirja Zakrajška pa je to poročilo že kmalu našlo pot tudi do javnosti v Severni in Južni Ameriki. Za to je sicer od Josipa Petejana izvedel dr. Makso Šnuderl in si to zapisal v svoji osebni dnevnik.²⁹ Tine Debeljak je leta pozneje sicer zatrjeval, da je Natlačen šel tedaj v Rim predvsem zato, da je lahko odnesel in predal omenjeno poročilo, a je ta trditev seveda danes nepreverljiva oziroma malo verjetna, saj so dobro poznani drugi formalni razlogi, zaradi katerih je slovenska delegacija odšla k Mussoliniju.³⁰ Podobno ni bilo znano dejstvo, da je po končanem drugem tržaškem procesu brzojavko Mussoliniju s prošnjo za pomilostitev tedaj obsojenih na smrt poleg drugih vidnih Slovencev poslal tudi Natlačen.³¹

In če omenimo še eno epizodo, podobno velja za znameniti sestanek pri škofu Rožmanu 12. septembra 1942, ki ga je škof sklical zaradi resnih groženj s še večjim nasiljem italijanskih oblasti do slovenskega prebivalstva zaradi dejavnosti partizanskega gibanja. Italijani so namreč zahtevali večje sodelovanje samih Slovencev pri nevtraliziranju partizanstva. V drugačnem primeru pa bi sledilo že omenjeno večje nasilje. Škof je sklical 18 bivših politikov in drugih vplivnih posameznikov in jih povprašal za mnenje, kaj storiti – iti v tozadevno sodelovanje ali ne. Mnenja so bila deljena, pri čemer naj bi se Natlačen zavzel za sodelovanje, čeprav ne brezpogojno. Za nas je pri tem merodajno dejstvo, da se je sestanka udeležil tudi pristaš OF, že omenjeni France Koblar. Ta je o sestanku in o takratnem stališču Natlačena do partizanstva pisal v svojih spominih, a je o tem dajal tudi ustne izjave. Iz obeh virov je razvidno, da je Natlačena motilo predvsem to, da partizani niso priznavali države (Jugoslavije) in kralja, in da zato po njegovem mnenju niso bili prava vojska, a hkrati naj bi tudi izjavil, da pa so osvobodilno gibanje!³² Na tem sestanku je bil sicer navzoč tudi dr. Vladimir Šuklje, ki je o tem

²⁸ Juš Kozak: *Lesena žlica*, knj. 1. Ljubljana 1947, str. 57; Tone Štefanec: *Kriv za mučenje in smrt upornikov*. V: *Svobodna misel*, 9. 9. 2011, str. 14. Zanimivo je, da je ob tem vprašanju še v letu 2009 prišlo do polemike med dvema katoliškima intelektualcema, in sicer med Ivom Keržetom in Alojzjem Rebulo, pri čemer je slednji Natlačenovo ravnanje zagovarjal. Gl. Ivo Kerže: *Ozdravljenje*. V: *Tretji dan*, 2009, št. 3–4, str. 2; Alojz Rebula: *Credo*. V: *Družina*, 14. 6. 2009, str. 32; Ivo Kerže: *Slovenski katoličani in komunizem*. V: *Družina*, 28. 6. 2009, str. 32.

²⁹ Šnuderl, *Dnevnik I*, str. 98; Kazimir Zakrajšek: *Ko smo šli v morje bridkosti*. Washington 1942, str. 183–203; *Yugoslavia: Political Diaries 1918–1965*. Volume 3: 1938–1948. London – Oxford 1997, str. 174–175.

³⁰ Tine Debeljak: *Spomin na 25-letnico dr. Natlačenove smrti*. V: *Svobodna Slovenija*, 18. 10. 1967.

³¹ Milica Kacin Wohinz, Marta Verginella: *Primorski upor fašizmu 1920–1841*. Ljubljana 2008, str. 342; ARS, *Zbirka dokumentov o nasprotnikih partizanstva (AS 1515)*, Milan Mravljje Ivanu Puclju 12. 12. 1941.

³² Koblar, *Moj obračun*, str. 177; Janko Pleterski: *Zapis pogovora s predsednikom Slovenske ma-*

pričal na povojnem procesu proti Rupniku, Rožmanu in drugim. Kar zadeva vlogo Natlačena je navedel le to, da se je izrekel za organiziranje odpora proti partizanskemu gibanju in da je zatem polemiziral z dr. Otmarjem Pirkmajerjem, ki je zastopal stališče, da takšnega organiziranja odpora proti partizanom ni mogoče smatrati »kot organizacijo varnosti, dopuščene v smislu Haaških konvencij«. ³³ Za organizacijo konkretne akcije proti partizanstvu se je sicer že precej časa pred tem prizadeval industrialec Avgust Praprotnik, ki je to tudi plačal s svojim življenjem. Kakšen je bil odnos Natlačena do tedanje njegove pobude, pripoveduje poznejše pričevanje enega izmed urednikov liberalnega glasila »Jutro«. Po njegovem naj bi Natlačen Praprotnikove načrte za likvidacijo voditeljev OF skupaj z Albertom Kramarjem zavrnil, »češ, da ni mogoče misliti na medsebojno pobijanje«. ³⁴

»Vrhunec« odnosa OF, predvsem pa vodstva KPS in VOS do bivšega bana seveda predstavlja atentat oziroma njegov uboj 13. oktobra 1942, a je ta dogodek imel tudi svojo predzgodovino. O zanimivi tozadevni epizodi z začetka septembra 1941 poroča poznejši visoki partizanski častnik Stane Semič - Daki, ki je bil tedaj član Mokrške partizanske čete pod poveljstvom Ljuba Šercerja. V četo je tedaj prišla novica, da bivši ban v družbi škofa Gregorija Rožmana pogosto zahaja na Kurešček, seveda ob spremstvu izanskih orožnikov in tudi civilnih policistov. Ob privoljenju Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet in ob sodelovanju organizacije OF v Iški vasi je Šercerjeva enota sklenila Natlačena in Rožmana ujeti. Omenjena sta se do Gorenjega Golega zmeraj pripeljala z avtomobilom ter nato peš s spremstvom nadaljevala pot do Kureščka. Po Dakijevem spominu je okrog 5. septembra Šercer izbral 15 prostovoljcev, ki so postavili zasedo med Golim in Kureščkom. Njegova navodila so bila, da je treba oba ujeti živa, na Natlačena pa streljati samo v primeru, če bi on odgovoril s strelji; seveda naj bi ob tem uničili njuno oboroženo spremstvo. A prvi dan so nanju čakali zaman. Akcijo so ponovili naslednji dan, pri čemer so bila navodila spremenjena v tem smislu, da naj bi Natlačena ujeli ali ustrelili, škofa pa pustili iti dalje. Okoli poldneva so res zapazili kolono z obema uglednima osebama. Ko so se približali že na strelno razdaljo, pa je prišel četni komisar z navodilom od »Osvobodilne fronte«, da ju je treba neovirano pustiti, da gresta na Kurešček. Šercer jim je takoj prepovedal streljati in omenjeni so prešli mimo zasede na razdalji 30 do 40 metrov. Daki je ob tem dodal, da so bili partizani v zasedi nad tako odločitvijo zelo nejevoljni, a da jih je Šercer tolažil, da bodo že kje drugje napravili akcijo tako, da jim nihče ne bo mogel spreminjati njihovih načrtov. ³⁵ Prav tako septembra 1941 naj bi

tice profesorjem Francetom Koblarjem dne 28. septembra 1971. V: Glasnik Slovenske matice 1990, št. 1–2, str. 21; Tone Ferenc: Fašisti brez krinke : dokumenti 1941–1942. Maribor 1987, dok. 102, str. 432–433.

³³ ARS, AS 1931, t.e. 547, Proces proti Rupniku, Pričevanje dr. Vladimirja Šukljeta, št. 860–861.

³⁴ ARS, Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (AS 1643), fasc. 457/IV, Poročilo o delu slovenskega dela JNS v okupacijski dobi, str. 5.

³⁵ Stane Semič - Daki: Najboljši so padli, knj. 1. Ljubljana 1971, str. 48–50; Olga Krajger: Skica za portret Slavka Židanika. V: Borec, 1989, št. 10–11, str. 1105.

Natlačen dobil grozilno pismo, seveda s partizanske strani, in nato tudi v začetku novembra. Pri tem pa gre vendarle dodati, da se je vsaj uradno partijsko vodstvo izrekalo proti takemu načinu pritiska na domače nasprotnike. Toda organizacija OF je bila tedaj že toliko razčlenjena in razširjena, da je iz njenih vrst lahko prihajalo tudi do takšnih potez.³⁶

V naslednjih mesecih vsaj glede na razpoložljivo dokumentacijo ni bilo zaslediti znakov tako agresivnih namenov do Natlačena. Toda pozimi 1942 se je to spremenilo, kajti partijsko vodstvo je sklenilo radikalno zaostri nastop proti t. i. beli gardi, tudi v perspektivi tedaj pričakovanega skorajšnjega konca vojne, pač pod vtisom vojaškega preobrata pred Moskvo. Na dnevni red je tako spet prišlo vprašanje Natlačena. Februarja in marca je bila tako njegova likvidacija, kot se je pozneje izrazila Zdenka Kidrič, »aktualna«. Kot je v začetku septembra 1942 pisala Vladimirju Krivicu, pa so bile tedaj »z našimi Kristusi velike borbe zaradi tega«. ³⁷ Očitno so bili krščanski socialisti proti. Marca 1942 so sicer lažni alarm v tej zvezi sprožili v krogih emigrantske vlade. Njen poslanik v Bernu je namreč v Vatikan sporočil, da naj tamkajšnji jugoslovanski poslanik Nikola Moskatelo preveri resničnost vesti, da so v Ljubljani ubili bana Natlačena. V London je namreč podpredsednik vlade Miha Krek – in to prav iz Berna – dobil sporočilo, da so komunisti nanj izvršili napad ...³⁸ Da pa so tedaj v partijskem vrhu resno razmišljali o Natlačenu likvidaciji, pa vsak na svoj način pričata tako Edvard Kocbek kot tudi Josip Vidmar, torej člana najožjega vodstva OF.³⁹ Po pričevanju prvega je konec aprila 1942 Edvard Kardelj v svojem imenu in v imenu »tovarišev« predlagal, da se je treba »nujno lotiti belogardističnih glav«, konkretno tudi Natlačena in Ehrlicha. Kocbek je bil proti in je svetoval, da je z vidika okupatorske uredbe o streljanju talcev likvidacije treba omejiti na izrazite narodne izdajalce in pri tem izključevati »politične krivce«. »Tovariši« naj bi bili po njegovem živčni, kar naj bi bil izraz nepoznavanja in tudi precenjevanja moči »bele garde«. Podobno o tem poroča Vidmar, le da zadevo datira v začetek maja. Po njem naj bi bil predlog likvidacije Natlačena pravzaprav edini tak primer, ki sta ga VOS oziroma partijsko vodstvo sploh predložila »v razsodbo« Izvršnemu odboru OF. Vidmarju se po njegovih besedah obtožno gradivo tedaj ni zdelo dovolj tehtno in je to zavrnil, tako da je Kardelj, ki po Vidmarjevih navedbah stvari ni hotel dramatizirati, po krajši razpravi predlog umaknil. Konec julija je nato Kardelj v pismu Kidričevi spet namignil, da »bi bilo v tej situaciji izredno koristno, če bi padel eden ali drugi od vodij belogardistične vojaške (ne civilne) organizacije«, kar je bilo moč razumeti, da ni mislil na Natlačena.⁴⁰ Mesec dni pozneje je Vladimir Krivic

³⁶ ARS, AS 1931, t.e. 541, Proces Rupnik, Lovro Hacin, št. 6089; Dnevnik Lojzeta Udeta, zapis 25.–27. 8. 1941; Ivan Ahčin: Dr. Marko Natlačen. V: Svobodna Slovenija, 16. 10. 1952, str. 2.

³⁷ ARS, AS 1931, t.e. 709, Korespondenca Zdenke Kidrič, pismo Vladimirju Krivicu 7. 9. 1942.

³⁸ Arhiv Jugoslavije, fond Jugoslovanska kraljevska vlada v Londonu (AJ 103) 5–54; ARS, AS 1931, t.e. 543, Proces Rupnik, Miha Krek, št. 3909.

³⁹ Kocbek, Zbrano delo 6, str. 706; Josip Vidmar: Obrazi. Ljubljana 1985, str. 485.

⁴⁰ ARS, AS 1931, t.e. 709, Edvard Kardelj Zdenki Kidrič 29. 7. 1942.

menil, da nameravani atentat na generala Rupnika ni smotrni, pač pa da bi zelo v poštev prišel Natlačen.⁴¹ Pozneje je ocenjeval, da je videti, da Natlačen iz ozadja duhovno vodi vso »klerikalno bega«, vendar da kakih konkretnih obtežilnih stvari o njem nima, da pa je zelo konspirativen in »praktično skoraj nedosegljiv«.⁴²

Poleti 1942 je VOS sicer vzpostavil zelo tesen nadzor nad Natlačenom, beležil vsak njegov obisk in druge personalne stike ter prek tega sklepal o njegovem delovanju in o vlogi, ki naj bi jo imel v okviru nasprotnega tabora. Tak nadzor je bil možen predvsem zaradi opazovalne točke, ki jo je imel VOS v stanovanju nasproti Natlačeneve hiše. Kljub registriranju številnih obiskovalcev Natlačeneve hiše pa vodstvo VOS-a ni moglo dokazati, da bi bil bivši ban na kakšnem formalnem položaju v taboru »bele garde« ali da bi celo imel izdajalske stike z italijanskimi oblastmi. Šele v začetku oktobra 1942 je iz posrednih izjav izvedelo, da je vodja Stražarjev Ciril Žebot na obisku pri Natlačenu le-tega imenoval kot vodjo in mu zagotavljal, da bodo neko nalogo hitro izvedli.⁴³ Vsekakor pa je še septembra Zdenka Kidrič kategorično zagotavljala, da Natlačen ne pride v poštev za likvidacijo. Mnenje je spremenila konec meseca, ko je pisala Kardelju: »Kako gledate na likvidacijo Natlačena, mi mislimo da. Prosimo odgovora.« Sočasno je Kardelju pisal tudi Krivic in ga obvestil, da se bo zdaj VOS orientiral na »glavne organizatorje državljanske vojne – zlasti Natlačena itd., ki so ga oni spočetka podcenjevali, a precenjevali prestrašenega in bolnega Rupnika«.⁴⁴ Na vse to je Kardelj 9. oktobra odgovoril: »Zadnjič si me vprašala radi Natlačena. Razume se, da se strinjamo. Bilo bi naravnost sijajno. Ali pa kdor koli podoben.«⁴⁵ 13. oktobra 1942 je bil nato na Natlačena izveden atentat, o čemer je Kardelj še istega dne z velikim veseljem obvestil Borisa Kidriča, Franca Leskoška in Ivana Mačka. Prva dva sta se odzvala s čestitkami, posebej še za neposredne izvajalce atentata.⁴⁶

⁴¹ Prav tam, Vladimir Krivic Zdenki Kidrič 28. 8. 1942.

⁴² Prav tam, Vladimir Krivic Zdenki Kidrič 4. 9. 1942.

⁴³ ARS, AS 1931, t.e. 1499, Franc Stadler-Pepe, Poročilo št. 14, 3. 10. 1942.

⁴⁴ DLR, knj. 3. Ljubljana 1966, dok. 106, str. 241, dok. 115, 272.

⁴⁵ ARS, AS 1931, t.e. 709, Edvard Kardelj Zdenki Kidrič 9. 10. 1942.

⁴⁶ Jesen 1942 : korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana 1963, dok. 14, str. 72.

Dr. Marko Natlačen na zboru Stražarjev 25. maja 1942; sedi levo od dr. Lamberta Ehrlicha (na sredini). Naslednjega dne je bil Ehrlich ubit s strani VOS na Streljiški ulici v Ljubljani.